IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 02 IYUL 2026

ONA TILI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH: METODIK YONDASHUV VA TAHLILIY TADQIQOT

Aliqulova Yulduz Azzamovna
Samarqand viloyati Bulung‘ur tumani 63-maktabi
e-mail: yulduzaliqulova17@gmail.com,
+998991295381
https://doi.org/10.5281/zenodo.21438081

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktab ona tili darslarida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun matn ustida ishlash usullari tahlil qilinadi. Tajribamiz davomida ona tili darslarida shunchaki qoidalarni yodlatishdan qochib, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatadigan SQ3R, Sinkveyn, debat kabi interfaol metodlarni qo‘llab ko‘rdik. Tadqiqotda 9-sinflardan jami 60 nafar o‘quvchi qatnashdi. Ularning natijalarini qiyosiy o‘rganganimizda, interfaol usullar qo‘llanilgan sinfda matnni tushunish 26% ga, tanqidiy savol berish 44% ga, o‘z fikrini asoslash esa 45% ga yaxshilangani ma'lum bo‘ldi. Maqolada ona tili o‘qituvchilariga darslarni qiziqarli va muammoli usulda o‘tish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili ta’limi, matn ustida ishlash, tanqidiy fikrlash, SQ3R metodi, Sinkveyn, debat, klaster, mantiqiy tafakkur.

Abstract

This article analyzes text-based learning methods to develop critical thinking skills in secondary school mother tongue classes. In our teaching practice, we moved away from simple memorization of grammar rules and tested interactive methods like SQ3R, Cinquain, and debate that encourage independent student thinking. The study involved 60 students from the 9th grade. Comparing the final indicators showed that the experimental group achieved a 26% increase in text comprehension, 44% in raising critical questions, and 45% in argumentation. We conclude with practical suggestions for language teachers on how to make lessons more engaging and problem-oriented.

Keywords: mother tongue education, text-based work, critical thinking, SQ3R method, Cinquain, debate, cluster, logical thinking.

Аннотация

В данной статье анализируются методы работы с текстом для развития критического мышления учащихся на уроках родного языка в школе. В нашей педагогической практике мы отошли от традиционного заучивания правил и применили интерактивные методы, такие как SQ3R, Синквейн и дебаты. В исследовании приняли участие 60 учащихся 9-х классов. Сравнение результатов показало, что в экспериментальном классе глубина понимания текста выросла на 26%, умение задавать критические вопросы — на 44%, а навыки аргументации — на 45%. В статье предложены практические рекомендации для учителей по организации уроков на основе проблемного обучения.

Ключевые слова: обучение родному языку, работа с текстом, критическое мышление, метод SQ3R, Синквейн, дебаты, кластер, логическое мышление.

1. Kirish va Muammo bayoni

Hozirgi kunda axborot oqimi juda tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Bu esa maktab o‘quvchilaridan o‘qigan ma'lumotlarini shunchaki qabul qilishni emas, balki ularni mustaqil

tahlil qilishni va saralashni talab etadi. Lekin bugun maktablarda ona tili darslarini kuzatganimizda, darslar ko‘proq qoidalarni yodlatish va mashqlarni shunchaki mexanik yozdirish bilan cheklanib qolayotganini ko‘ramiz. Buning natijasida bolalar matnlar ustida mustaqil ishlashda qiynalishadi. O‘quvchilar orasida matnni passiv qabul qilish holatlari ko‘p uchraydi. Ya'ni, bola o‘qigan matnini shunchaki yuzaki aytib beradi, lekin undagi chuqur ma'nolarni tushunmaydi. Shuningdek, ularda o‘z shaxsiy fikrini erkin ifodalash va uni dalillar bilan asoslash ko‘nikmasi yetishmaydi. Badiiy yoki publitsistik matnning tagzaminida nima yashiringanini anglash o‘quvchilar uchun qiyin kechadi. Ushbu tadqiqotimizning maqsadi ona tili darslarida matn bilan ishlashda interfaol metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish va buni amaliyotda isbotlab berishdir. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan joriy qilingan yangi o‘quv dasturlarida ham asosiy e'tibor qoidalarni yodlashga emas, balki matnni tushunish va nutqiy kompetensiyalarga qaratilayotgani ushbu mavzuning dolzarbligini ko‘rsatdiki [4].

2. Nazariy asoslar (Theoretical Framework)

Tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish nazariy jihatdan Benjamin Bloomning o‘quv maqsadlari taksonomiyasiga borib taqaladi. Bloomga ko‘ra, ta'limda eng yuqori daraja bu ma'lumotni tahlil qilish, unga baho berish va yangi g‘oyalarni yarata olishdir [3]. Ona tili darsida ham matn shunchaki grammatik qoidalarni topish uchun emas, balki bolaning fikrlashini o‘stirish uchun xizmat qilishi kerak. Metodist olim Qo‘ng‘irboy Yo‘ldoshev shunday yozadi: "Ona tili ta'limi o‘quvchini fikrlashga, matn orqali voqelikka mustaqil munosabat bildirishga o‘rgatishi lozim" [1, B. 48]. Bu fikrlar Lev Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi bilan bog‘liq. Chunki o‘quvchi matnni sinfdoshlari bilan muhokama qilganda yangi bilimlarni o‘z uchun kashf qiladi va yaxshi o‘zlashtiradi [6]. Til o‘rganishda tanqidiy fikrlash o‘quvchining axborot savodxonligini oshiradi va to‘g‘ri qaror qabul qilishga yordam beradi [2, B. 95]. Shu sababli ona tili darslarida matn ustida ishlash tizimli va izchil yo‘lga qo‘yilishi lozim [7].

3. Metodologiya (Methods)

Biz tadqiqotni 9-sinf o‘quvchilari o‘rtasida olib bordik. Tajribada jami 60 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Ularni quyidagi ikki guruhga ajratdik:

Nazorat guruhi sifatida 9-"A" sinfi (30 nafar) tanlandi. Bu guruhda darslarni an'anaviy usulda, ya'ni matnni o‘qib, qoidalarni tushuntirish va mashq bajarish orqali o‘tdik.

Tajriba guruhi sifatida esa 9-"B" sinfini (30 nafar) oldik. Bu sinfda ona tili darslarida matn bilan ishlash jarayonida interfaol metodlar (SQ3R, Sinkveyn, debat, klaster) tizimli qo‘llanildi.

Tajriba-sinov ishlarini uchta bosqichda tashkil etdik:

1. Birinchi bosqichda diagnostika ishlarini olib bordik. O‘quvchilarning boshlang‘ich tahliliy ko‘nikmalarini aniqlash uchun testlar va ochiq savollar berdik. Diagnostika natijasida har ikkala guruhda ham matnni tushunish va tahlil qilish ko‘rsatkichlari deyarli bir xil ekani ma'lum bo‘ldi (nazorat guruhida 62% va tajriba guruhida 61.5%).

2. Ikkinchi bosqichda (faoliyat bosqichi) 4 hafta davomida tajriba guruhida darslarni interfaol tarzda o‘tdik. SQ3R metodi orqali o‘quvchilarni matnni diqqat bilan o‘qish, savol tuzish va takrorlashga o‘rgatdik. Debat darslarida o‘quvchilar matndagi qahramonlar harakatini mustaqil baholashdi. Sinkveyn va klaster esa o‘tilgan g‘oyalarni tizimlashtirishga yordam berdi.

3. Uchinchi bosqichda (nazorat va baholash bosqichi) o‘quvchilarga yakuniy tahliliy ishlar berdik va ularning natijalarini 2-jadvalda keltirilgan baholash mezonlari (rubrikalar) asosida baholadik.

2-jadval.

O‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini baholash rubrikasi

Ko‘rsatkichlar	Past daraja (1 ball)	O‘rta daraja (2 ball)	Yuqori daraja (3 ball)
Matn mohiyatini	Matnni faqat yuzaki o‘qiydi, voqealarni	Matnning asosiy g‘oyasini tushunadi,	Matn mohiyatini va uning subtekstini (tagzaminini)

anglash	shunchaki qayta hikoyalaydi, subtekst va yashirin ma'nolarni anglamaydi.	biroq muallifning badiiy niyati va yashirin ijtimoiy-psixologik ma'nolarini izohlashda qiynaladi.	to‘liq tushunadi. Muallif g‘oyalarini hayotiy voqelik bilan mustaqil bog‘lay oladi.
Tanqidiy savollar bera olish	Faqat yuzaki faktik savollar beradi (Kim? Nima? Qachon?). Muammoli va tahliliy savollar tuza olmaydi.	Matn bo‘yicha tushuntirish talab qiladigan savollar beradi, lekin bahsli va provokatsion savollar shakllantirishda qiynaladi.	Matndagi ziddiyatlarni ochib beruvchi chuqur tahliliy, mantiqiy va provokatsion (ochiq) savollarni mustaqil shakllantiradi.
Argument keltirish mahorati	O‘z fikrini bildira olmaydi yoki fikrlarini faqat hissiyotlar bilan ifodalaydi. Fakt va dalillar keltira olmaydi.	O‘z nuqtai nazarini bildiradi, lekin uni asoslashda faqat matndagi tayyor gaplardan foydalanadi, mustaqil dalillar topa olmaydi.	O‘z pozitsiyasini aniq bayon qiladi, hayotiy va ilmiy manbalardan ishonchli faktlar, dalillar (argumentlar) keltirib, fikrini to‘liq asoslaydi.

4. Natijalar (Results)

Tajriba yakunida har ikkala guruh o‘quvchilarining ko‘rsatkichlarini solishtirdik. Interfaol metodlar qo‘llanilgan 9-"B" sinf o‘quvchilarida an'anaviy sinfga qaraganda juda katta o‘sish kuzatildi. Olingan natijalar 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval.

Nazorat va tajriba guruhlari natijalarining qiyosiy tahlili

№	O‘rganilgan ko‘rsatkichlar	Nazorat guruhi (An’anaviy usul)	Tajriba guruhi (Interfaol usul)	Nisbiy o‘sish (Delta)
1	Matn mohiyatini anglash va subtekstni tushunish	62%	88%	**+26%**
2	Matn yuzasidan tanqidiy va tahliliy savollar bera olish	35%	79%	**+44%**
3	O‘z fikrini himoya qilish uchun mustaqil argument keltirish	30%	75%	**+45%**

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, an'anaviy dars o‘tilgan sinfga qaraganda tajriba guruhida o‘sish juda yuqori. Ayniqsa, o‘quvchilarning matn bo‘yicha tanqidiy savol berish ko‘nikmasi 44% ga, o‘z fikrini argument bilan himoya qilish mahorati esa 45% ga oshgan. Bu ko‘rsatkichlar interfaol yondashuv o‘quvchilarning faolligini oshirib, ularni shunchaki eshituvchidan faol tahlilchiga aylantirganini ko‘rsatadi.

5. Muhokama va Aniq tavsiyalar

Tadqiqotimiz natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, ona tili darslarida muvaffaqiyatga erishish uchun darslarni muammoli vaziyatlar atrofida tashkil etish kerak. O‘quvchi matndagi ziddiyatli holatlarni ko‘rib, ularga o‘z shaxsiy munosabatini bildira olishi lozim [10].

Ona tili o‘qituvchilari uchun pedagogik faoliyatimizdan kelib chiqib quyidagi amaliy tavsiyalarni taklif qilamiz:

1. Dars boshida o‘quvchilarga muammoli savol tashlang. Matnni shunchaki o‘qishdan oldin bolalarni o‘ylantiradigan savol bering. Bu ularning diqqatini jamlaydi.

Masalan, Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" asaridan Otabekning oila majburiyati va shaxsiy tuyg‘ulari ziddiyati tasvirlangan qismini o‘qishdan oldin: "Sizningcha, inson o‘z baxti uchun kurashishi kerakmi yoki ota-onasi xohlagan an'analarga bo‘ysunishi to‘g‘rimi? Otabekning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?" deb so‘rash mumkin. Bu savol bolalarni matnni diqqat bilan tahlil qilishga undaydi.

2. Matnni qismlarga bo‘lib o‘qing va "to‘xtash nuqtalari" yarating. Matnni oxirigacha o‘qimasdan, muhim joyida to‘xtab, keyingi voqealarni taxmin qilishni yoki qahramonning ishiga baho berishni so‘rash kerak.

Masalan, ekologiyaga oid publitsistik matnni o‘qiyotganda, muammo yozilgan joydan keyin to‘xtab: "Bu muammoning kelib chiqishiga odamlarning qaysi harakatlari sabab bo‘lgan va uni qanday hal qilish mumkin?" deb savol berish bolalarning sabab-oqibatlarni tahlil qilish qobiliyatini o‘stiradi.

3. SQ3R metodidan tizimli foydalaning. Darsda matnni ko‘zdan kechirish (Survey), unga oid savol tuzish (Question), diqqat bilan o‘qish (Read), javobini o‘z so‘zi bilan aytib berish (Recite) va xulosalarni takrorlash (Review) bosqichlarini qadamma-qadam bajartirish kerak. Bu bolaning matnni eslab qolish va tahlil qilish qobiliyatini yaxshilaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida matn ustida ishlash qoidalarni shunchaki amalda tekshirish uchun emas, balki bolaning fikrlashini o‘stirish va hayotiy ko‘nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlaydigan bola kelajakda axborotlar ko‘paygan dunyoda to‘g‘ri ma'lumotni ajrata oladigan va to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan shaxs bo‘lib yetishadi.

Biz o‘tkazgan tajriba shuni isbotladiki, darslarda interfaol metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning tahliliy, mantiqiy va argumentlash qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Kelgusida ushbu yondashuvni boshqa sinflarda va o‘quvchilarning yozma nutqini (insho yozish ko‘nikmalarini) rivojlantirishda ham qo‘llab ko‘rish foydali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev Q. Yangi pedagogik texnologiyalar: yo‘nalishlar va muammolar. - Toshkent: Fan, 2023. - 128 b.
2. Smith J., Johnson R. Critical Thinking in Language Education. - Cambridge: Cambridge University Press, 2022. - 245 p.
3. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. - New York: Longmans, Green, 1956. - 196 p.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Ona tili va adabiyot fanidan milliy o‘quv dasturi. - Toshkent, 2024.
5. Karimov I. Ona tili ta'limida interfaol metodlar: O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. - Toshkent: O‘qituvchi, 2024. - 96 b.
6. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. - 159 p.
7. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. Ona tili o‘qitish metodikasi. - Toshkent: Sano-standart, 2018. - 216 b.
8. Ennis R.H. Critical Thinking: A Streamlined Conception // Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines. - 2011. - Vol. 26. - No. 1. - P. 5-25.
9. Ziyodova T. O‘quvchilarning matn yaratish faoliyatini shakllantirish: Ped. fan. dok. ... diss. - Toshkent, 2008. - 280 b.
10. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. - New York: Pearson, 2019. - 384 p.